

**Vydává Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd ve spolupráci s Českou národní bankou a Ministerstvem financí ČR prostřednictvím A.L.L. production, s. r. o., Praha**

Časopis je dokumentován v Social Science Citation Index (<http://www.isinet.com/>) a v elektronické verzi indexu Econlit (<http://www.econlit.org/>).

© UK Praha, Fakulta sociálních věd

Adresa redakce: Vinohradská 49  
120 74 Praha 2

tel.: (02) 22 25 00 36 nebo: (02) 215 93 171

fax: (02) 22 25 04 62

e-mail: red.fau@iol.cz

<http://web.iol.cz/fau>

**Šéfredaktor: Doc. Ing. Zdeněk Tůma, CSc.**

**Výkonná redaktorka: Mgr. Renata Nováková**

**Published by Charles University, Prague, Faculty of Social Sciences, in cooperation with the Czech National Bank and the Ministry of Finance of the CR, through the A.L.L. production, Ltd., Prague**

The journal is monitored by the Social Science Citation Index (<http://www.isinet.com/>) and the electronic Econlit index (<http://www.econlit.org/>).

© Charles University, Prague, Faculty of Social Sciences

Editor's Office: Vinohradská 49

120 74 Prague 2

Czech Republic

**Editor in Chief: Zdeněk Tůma**

## **OBSAH**

Karel PŮLPÁN: Deset let české ekonomické transformace ..... 685

Martin SOMMER – Zdeněk TŮMA: K transformaci české ekonomiky po deseti letech .. 687

Libor KRKOŠKA: Transformace ve střední a východní Evropě: 1989–1999 ..... 702

Josef TOŠOVSKÝ: Česká zkušenost s „bublinami“ a finančními krizemi ..... 715

Martin MANDEL: Měnová politika po roce 1990 z hlediska makroekonomické identity soukromé spotřeby ..... 725

Alena ZEMPLINEROVÁ – Vladimír BENÁČEK: Růst a strukturální změny v zahraničním obchodě českého zpracovatelského průmyslu v l. 1993–97 ..... 737

Uprostřed čísla:

**Celoroční rejstřík časopisu Finance a úvěr 1999**

## **CONTENTS**

Karel PŮLPÁN: Ten Years of the Czech Economic Transition ..... 685

Martin SOMMER – Zdeněk TŮMA: Ten Years of the Czech Transition ..... 687

Libor KRKOŠKA: Transition in Central and Eastern Europe: 1989–1999 ..... 702

Josef TOŠOVSKÝ: The Czech Experience with Asset Bubbles and Financial Crises ..... 715

Martin MANDEL: Post-1990 Monetary Policy and Private Consumption ..... 725

Alena ZEMPLINEROVÁ – Vladimír BENÁČEK: Growth and Structural Changes in the International Trade in Czech Manufacturing Industries in 1993–97 ..... 737

In the middle of this issue:

**Journal Year Index 1999**

*Autorská práva vykonává vydavatel (viz § 4 zák. č. 35/1965 Sb. ve znění změn a doplňků). Užití částí nebo celku publikovaných textů – vč. publikovaných zpracovaných znění judikátů – , rozmnožování a šíření jakýmkoli způsobem (zejména mechanickým nebo elektronickým) bez výslovného svolení vydavatele je zakázáno.*

**Ediční kruh:** Doc. Ing. Aleš Bulíř, MSc., CSc., Ing. Petr Dvořák, Ing. Věra Kameníčková, CSc., Doc. Ing. Evžen Kočenda, PhD., Prof. Ing. Michal Mejstřík, CSc., Doc. Ing. Karel Půlpán, CSc., Ing. Ondřej Schneider, PhD. (předseda), Ing. Miroslav Singer, PhD., Mgr. Kateřina Šmídková, PhD., Doc. Ing. Zdeněk Tůma, CSc., Doc. Ing. Miloslav Vošvrda, CSc.

**Redakční rada:** Doc. Ing. Aleš Bulíř, MSc., CSc., PhD. Zdeněk Drábek, Ing. Petr Dvořák, Gabriel Eichler, Ing. Michaela Erbenová, PhD., Ing. Milena Horčicová, CSc., Ing. Miroslav Hrnčíř, DrSc., Prof. Ing. Kamil Janáček, CSc., Ing. Tomáš Ježek, CSc., Ing. Jiří Jonáš, Ing. Jan Klacek, CSc., Ing. Ivan Kočárník, CSc. (předseda), Ing. Jiří Kunert, Ing. Pavel Kysilka, CSc., Prof. Ing. Michal Mejstřík, CSc., Ing. Jan Mládek, CSc., Prof. Ing. Lubomír Mlčoch, CSc., Ing. Jiří Pospíšil, Doc. Ing. Zbyněk Revenda, CSc., Ing. Pavel Štěpánek, CSc., Doc. Ing. Zdeněk Tůma, CSc., Doc. Ing. František Turnovec, CSc., Prof. Dr. František Vencovský, Prof. Ing. Karol Vlachynský, CSc.

# Růst a strukturální změny v zahraničním obchodě českého zpracovatelského průmyslu v letech 1993–1997

Alena ZEMPLINEROVÁ – Vladimír BENÁČEK\*

## Úvod

V podmínkách centrálně plánované ekonomiky probíhala alokace zdrojů na jiných principech, než je tomu ve standardních otevřených tržních ekonomikách. Tím se jak struktura průmyslové výroby a zahraničního obchodu, tak i samotný proces výroby a obchodování vyvíjely jiným způsobem, než by tomu bylo za podmínek otevřené tržní ekonomiky, nebo dokonce v podmínkách otevřenosti socialistické ekonomiky při existenci rovnovážného měnového kurzu. Do počáteční fáze transformace vstupovala naše ekonomika s výhodou nízkých domácích nákladů coby důsledku nízkých platů, nízkých nákladů na fyzický kapitál (Benáček, 1997b) a nízkých cen energií – což v relaci se zahraničím umožňoval navíc vysoce podhodnocený kurz. To bylo však kompenzováno existencí sice levných, ale zastaralých technologií v tradičních odvětvích zpracovatelského průmyslu a nepřípraveností pracovní síly podávat větší výkony, než byl růst jejích mezd<sup>1</sup>. Období prvních pěti let existence českého státu (1993–97), z jejichž komparace vychází tento článek, by mělo být dostatečně dlouhé na to, abychom mohli kvantifikovat hlavní vývojové trendy transformace v průmyslu a zahraničním obchodě.

Kritériem pro posouzení změn budou ekonomické teorie alokace zdrojů v malých otevřených tržních ekonomikách. Jedná se o teorie specializace, jak je popisuje ekonomie mezinárodního obchodu (Krugman – Obstfeld, 1997). V podstatě jde o čtyři teorie, které na sebe vzájemně navazují a v mnoha ohledech se prolínají. Ricardo a jeho četní následovníci vysvětlovali strukturu obchodu a výroby země na základě komparativní výhody

\* Ing. Alena Zemplinerová, CSc. – Národohospodářský ústav AV ČR Praha

Doc. Vladimír Benáček, CSc. – Institut ekonomických studií FSV UK Praha

Výzkum byl proveden pomocí programu Phare – ACE 1997 a grantu GAAV ČR. Za obsah příspěvku plně odpovídají autoři; v příspěvku nejsou prezentovány názory Evropské komise.

<sup>1</sup> Ukazatel jednotkových pracovních nákladů dává do poměru mzdu a produktivitu práce. Přestože po devalvacích v roce 1990 byly výsledky tohoto ukazatele pro vývoz ve vztahu k zemím EU poměrně výhodné, reálné zhodnocení koruny v letech 1991–97, nedostatek tzv. lidského kapitálu v mnoha oblastech výroby a přílišná orientace české pracovní síly na tzv. stát blahobytu vedly ve svém souhrnu k tomu, že lidská práce přestala být považována za hlavní motor růstu a determinantu komparativní výhody české ekonomiky. V tomto ohledu bylo mnohem úspěšnější Maďarsko (Szalai, 1999, s. 18), kde mzdy rostly od poloviny roku 1994 mnohem pomaleji než produktivita práce.

v nákladech. Země se pak specializuje na výrobu té komodity, u níž v porovnání se světem dosahuje vyšší produktivity práce. Vyšší produktivita může být dána buď objektivně (například lepšími přírodními podmínkami k výrobě), nebo subjektivně (výskytem jistého know-how nebo lidského kapitálu, který je nepřenosný). Výsledkem je tradice úspěšné výroby v určitých odvětvích, jejichž struktura se empiricky měří a vysvětluje.

Heckscher a Ohlin šli v modelovém přístupu ke komparativní výhodě hlouběji do nákladů. Podle nich je struktura obchodu daná rozdíly ve výrobních faktorech, jimiž jsou země vybaveny. Komparativní výhoda plyne z relativních proporcí, v nichž jsou výrobní faktory v jednotlivých zemích k dispozici. Každá země se specializuje na výrobu těch komodit (nebo odvětví), jejichž faktorové náročnosti (dané technologicky) jsou soustředěny na ty zdroje, jimiž je daná země relativně lépe vybavena. V případě české ekonomiky se například často předpokládalo, že oním klíčovým faktorem je právě pracovní síla. Pak by se dalo očekávat, že bouřlivý rozvoj v období transformace nastane v odvětvích, která jsou pracovně náročná.

Uvedený tradiční teoretický přístup k analýze obchodu byl v posledních dvaceti letech doplněn o analýzu vnitroodvětvového obchodu. Teorie analyzující výrobu a mezinárodní směnu domácích výrobků za výrobky podobné nebo diferencované však nejsou teoriemi jednodušími. Zatímco meziodvětvový obchod se rychleji rozvíjí mezi zeměmi s odlišnou faktorovou vybaveností, obchod v rámci jednoho odvětví roste mezi zeměmi s podobnou faktorovou vybaveností. To je velice typické pro obchod v rámci Evropy, resp. mezi zeměmi Evropské unie. Za tímto typem obchodu často vězí úspory z rozsahu, jichž lze docílit jedině při vysoké komoditní specializaci. Jiná teorie vysvětlující existenci vnitroodvětvového obchodu staví na schopnosti dosahovat tržní síly. Možnost získat v dané výrobě monopol (alespoň v rámci dané země) nebo dosáhnout oligopolní uspořádání trhu – buď na straně nabídky, nebo poptávky – je aspekt, který lze operacionalizovat tendencí ke koncentraci (Fontagné – Freudenberg – Péridy, 1998), (Zemplinerová, 1999).

V důsledku rostoucí globalizace ekonomiky se zkoumají změny ve struktuře obchodu a výroby v souvislosti s přímými zahraničními investicemi a strategií nadnárodních společností (Naujoksová – Schmidt, 1995). Pokud jsou trhy globalizovány a bariéry obchodu jsou malé, pak i rozhodování o alokaci zdrojů se musí provádět v mezinárodním kontextu. Část přímých zahraničních investorů je proexportně orientována (tam, kde vládne volná konkurence mezi zeměmi), část se orientuje na domácí trhy (tam, kde je konkurence limitována domácí regulací, dopravními náklady a jinými bariérami obchodu). V každém případě zahraniční investoři usilují o růst podílu na trhu, přičemž hnací silou jsou buď úspory z rozsahu, nebo možnost získání tržní síly. Důsledkem je růst koncentrace výroby. Přímé zahraniční investice jsou proto stále častěji považovány za hlavní iniciátory či za katalyzátory změn v obchodě a ve výrobě (Freudenberg – Lemoine, 1999), (Hunya, 1997), (Kurz – Witke, 1997).

Každé hloubkové teoretické analýze zahraničního obchodu však předchází fáze hledání tzv. projevených komparativních výhod. Jinak řečeno, každé teoreticky zdůvodněné analýze příčin musí předcházet hledání a kvantifikace těch komoditních agregátů (odvětví), které charakterizují specializaci výroby nebo vykazují preferenční růst obchodu.

Naše transformující se ekonomika se začala relativně rychle otevírat vůči světu a zahraniční obchod, spolu se zahraničními investicemi, začal záhy ovlivňovat průmyslovou restrukturalizaci. Pro malou otevřenou ekonomiku

je zahraniční obchod hlavním motorem růstu průmyslové výroby (Benáček – Višek, 1999). První roky transformace byly doprovázeny hlubokým propadem výroby ve zpracovatelském průmyslu, a to v období 1989–1993 reálně o 38 % (Stíbal, 1995). Výroba zpracovatelského průmyslu začala růst v roce 1994 a během období 1994–97 vzrostla reálně o 21 %. Růst se však týkal pouze některých odvětví. Jiná odvětví se nadále propadala. V souvislosti s růstem výroby jsou v článku hledány odpovědi na otázku, zda rostoucími sektory byly sektory orientované na vývoz, zda jsou to sektory s rostoucí produktivitou, s jistým typem faktorové náročnosti, s tržní silou, nebo s účastí přímých zahraničních investic. Na to navazují otázky, jak se vyvíjel vnitroodvětvový obchod a jak na to reagovala specializace podle projevů komparativních výhod a jak se vyvíjela koncentrace výroby.

Cílem tohoto článku je na základě empirické analýzy identifikovat směry restrukturalizace výroby v období 1993–97 a analyzovat úlohu zahraničního obchodu a přímých zahraničních investic v tomto procesu. V empirické analýze jsou využity koncepty projevené komparativní výhody, charakteristik otevřenosti odvětví, faktorové náročnosti a tržní koncentrace. Studie chce přispět do diskuze týkající se místa a specializace naší ekonomiky v rámci integrace do EU a zabývat se faktory, které jsou spojeny s restrukturalizací nutnou pro získání či udržení konkurenční schopnosti naší ekonomiky.

## **Data pro analýzu strukturálních změn a obchodní specializace**

Naše empirická analýza je založena na propojení dvou samostatných statistik – statistiky průmyslové a obchodní. Tento přístup má však svá úskalí, což nás nutí brát dosažené výsledky s jistou rezervou. Nekompatibilní data mohou realitu značně zkreslovat, a tím mohou dosažené závěry navádět k domněnce, že realokace zdrojů probíhá příliš chaoticky. Přesto, že je analýza prováděna na základě individuálních podnikových dat, výsledky jsou prezentovány jako agregáty za celý zpracovatelský průmysl nebo za odvětví v rámci dvou- nebo třímístného členění SPK nebo OKEČ. Výhodou vyšší agregace úrovně je možnost mezinárodního srovnání. Nevýhodou je skutečnost, že mohou zůstat skryty významově podstatné, ale protichůdně působící tendence, které se v rámci agregace kompenzují.

Pro výpočty byly použity dva rozdílné soubory dat z toho důvodu, že použitá metoda analýzy vyžaduje kombinovat časové řady vývozu a dovozu s časovými řadami podmínek výroby. První soubor představují podniková data z účetních a statistických výkazů průmyslové statistiky, druhý soubor představují údaje z celní statistiky o jednotlivých vývozech a dovozech. V analýze jsou sledovány změny mezi rokem 1993 a 1997. Bohužel česká statistika nenabízí jednotnou datovou základnu, která by uspokojovala nároky našeho úkolu. Kombinovaná statistika má problémy s kompatibilitou jak časovou, tak věcnou.

Údaje o jednotlivých dovozech a vývozech jsou celními úřady evidovány na 8místné úrovni členění podle tzv. harmonizovaného systému. Tato data mohou být pomocí oficiální převodové matice s malou chybou agregována na úroveň 3místné SPK, což umožňuje propojení obchodní statistiky s průmyslovou statistikou. Bohužel, data obchodní statistiky pro rok 1997 zahrnují hodnotu zboží dovezeného nebo vyvezeného v rámci tzv. zušlechťovacího styku, což však v metodice statistik zahraničního obchodu pro rok 1993 nebylo. Podobný problém je také se zařazením finančního leasingu. Data

roku 1997 jsou tak získána na základě jiné metodiky a oproti staré metodice roku 1993 nadsazena nejméně o 18 % u vývozu a o 14 % u dovozu. O tyto rozdíly jsme museli obchodní data roku 1997 upravit.

Podniková data jsou alternativním zdrojem pro údaje o exportu. Tato data jsou definována jako prodej pro export a jsou podmnožinou výroby. Existují však významné diskrepance (někdy až řádového charakteru) mezi údaji za export z obchodní a podnikové statistiky.<sup>2</sup>

Lze identifikovat některé příčiny těchto rozdílů:

- Vstupy pro další zpracování (zušlechťovací styk) jsou klasifikovány v obchodní statistice odlišně od následných výstupů (např. textil a oděvy). Takovýto posun v podnikové statistice nenastává – exporty jsou registrovány v rámci hlavní činnosti podniku.
- Část výstupu registrovaného jako prodej na domácí trh je následně exportována obchodními společnostmi (časté zvláště v potravinářském a textilním průmyslu), přičemž odvětvová klasifikace může být deklarována jinak než ve výrobních podnicích.
- Část zpracovatelského exportu je vyrobena podniky klasifikovanými v rámci statistiky mimo zpracovatelský průmysl (např. zemědělské nebo těžební), resp. malými podniky s méně než 25 zaměstnanci.
- Existují rozdíly mezi výrobními cenami a vývozními cenami.
- Existuje časové zpoždění mezi registrací prodeje pro export a skutečným vývozem.

Jelikož data o exportu z podnikové statistiky jsou konzistentní s daty o výrobě, dávali jsme jim vždy přednost před daty celními. Jen v případě výpočtu projevené komparativní výhody, kde je nutné navíc pracovat s dovozy, jsou použita data z celní statistiky. V textu je vždy uvedeno, o jakou statistiku se jedná.

Podniková data jsou rovněž alternativním zdrojem dat o vývoji přímých zahraničních investic. Podniky lze rozčlenit podle typu vlastnictví na podniky domácí a podniky se zahraniční účastí na vlastnictví. Údaje o jednotlivých podnicích zahrnují všechny zpracovatelské podniky s více než 25 zaměstnanci.<sup>3</sup> V roce 1993 bylo takových podniků 2899 a z nich 194 mělo alespoň nějaký podíl zahraničního kapitálu. V roce 1997 bylo Českým statistickým úřadem evidováno už 6062 podniků a z nich 855 mělo zahraniční kapitál. Podle převažující činnosti lze tyto podniky zařadit do 101 pododvětví (3místné OKEČ), resp. dále agregovat do 22 odvětví (2místné OKEČ).

## Otevřenost zpracovatelského průmyslu a růst

Tradiční analýzy mezinárodního obchodu přistupují k postižení dlouhodobých trendů ve struktuře výroby a obchodu z pozice „vysvětlení“ indexů

<sup>2</sup> Podniková data vykazují o 35,9 % v roce 1993 a o 40,3 % v roce 1997 menší úhrn vývozu než celní data. Korelace mezi 3místnou odvětvovou strukturou těchto souborů (index korelace = 0,838) je ale dosti vysoká na to, abychom mohli považovat obě statistiky za vnitřně konzistentní. Podobně i regresní analýza naznačuje, že se jedná o soubory ze stejné populace, jejichž struktury jsou konzistentní v rámci tolerovatelných odchylek daných metodickými odlišnostmi. Je samozřejmé, že při kombinaci obou souborů jsme museli pracovat jen s daty normalizovanými na určitou stejnou relativní úroveň.

<sup>3</sup> Podle našich odhadů v roce 1996 zaměstnávaly podniky s 24 a méně zaměstnanci asi 12 % z celkového počtu zaměstnanců ve zpracovatelském průmyslu a na zpracovatelské výrobě se podílely zhruba 10 % (Zemplerová, 1997).

TABULKA 1 Vývoj charakteristik otevřenosti zpracovatelského průmyslu ve třech kandidátských zemích EU v období 1993 a 1997 v %

|                              | podíl vývozu<br>na výrobě |                 | podíl dovozu<br>na výrobě |                 | podíl podniků<br>se zahraničním<br>kapitálem na výrobě |      |
|------------------------------|---------------------------|-----------------|---------------------------|-----------------|--------------------------------------------------------|------|
|                              | 1993                      | 1997            | 1993                      | 1997            | 1993                                                   | 1997 |
| Česká republika              | –                         | 59 <sup>a</sup> | –                         | 66 <sup>a</sup> | –                                                      | –    |
| – podle celní statistiky     | 53 <sup>a</sup>           | 51 <sup>b</sup> | 48 <sup>a</sup>           | 58 <sup>a</sup> | –                                                      | –    |
| – podle podnikové statistiky | (33,0)                    | (32,8)          | –                         | –               | 12                                                     | 23   |
| Maďarsko                     | 33                        | 45              | 44                        | 47              | 41                                                     | 61   |
| Polsko                       | 16                        | 16              | 25                        | 30              | 19                                                     | 30   |

poznámky: <sup>a</sup> vypočteno podle údajů o exportu a importu v celní statistice bez úpravy dat

<sup>b</sup> po úpravě celní statistiky r. 1997 na metodiku r. 1993 (viz poznámku o této závažné nekonzistenci v první části příspěvku o datech)

prameny: ČSÚ (podniková a celní data); (Marczewski, 1999), (Hunya, 1998), (Viszt, 1998)

Data pro Polsko jsou pro roky 1994 a 1996 a pro Maďarsko pro roky 1993 a 1996.

projevených komparativních výhod, a to pomocí faktorů na straně nabídky (např. faktorové náročnosti výroby) a pomocí charakteristik trhu (např. tržní síla). Existuje jen několik málo studií, které se zabývaly specializací obchodu a výroby během centrálně plánované ekonomiky (Drábek, 1984) nebo (Benáček, 1987). Změny, k nimž došlo během počáteční fáze transformace (např. radikální geografická reorientace zahraničního obchodu, která byla doprovázena změnami v komoditní struktuře), vyvolaly nový zájem o tuto oblast (Landesmann, 1996), (Hanel, 1995) nebo (Stolze, 1997).

Studie, které analyzovaly tyto změny, docházely k závěru, že ve vývozu ze zemí střední a východní Evropy na západní trhy jsou slabě zastoupeny technologicky náročné výrobky a výrobky náročné na kvalifikovanou práci (Rosati, 1994). Export se v některých případech přeorientoval z finálních výrobků, strojírenství a spotřebního zboží na suroviny a meziprodukty (Landesmann – Székely, 1995). Geografická reorientace zahraničního obchodu na konci roku 1994 byla sice považována za ukončenou (Brenton – Gros, 1995), změny ve zbožové struktuře však uvedení autoři považovali za dočasné. Zmíněné studie se zaměřují na počáteční fáze transformace (většinou končí rokem 1994), a tím říkají velice málo o vývoji v posledních 4 letech. Naše analýza poměrně stabilnějšího období transformace (1993–1997) tak může umožnit nový pohled na probíhající změny.

Zpracovatelský průmysl se v roce 1997 podílel na celkové výrobě ekonomiky 36 % a zaměstnával 29 % veškeré pracovní síly. V roce 1998 dosahoval průmysl jako celek pouze 82,6 % objemu výroby v roce 1990. Je to sice více než 65,8 % v roce 1993, nicméně reálné zvýšení o necelých 26 % za 5 let po tak hluboké tříleté depresi je neuspokojivé. Význam zpracovatelského průmyslu v zahraničním obchodě lze demonstrovat na následujících číslech: podíl zpracovatelského průmyslu na celkovém objemu zahraničního obchodu se zbožím (tj. bez obchodu se službami), měreno v běžných cenách, činil 95 % a podíl na celkových dovozech zboží činil 88 %.<sup>4</sup> Jak uvádí *tabulka 1*, zatímco v období 1993–97 dovozy v relaci k výrobě v ČR rostly rych-

<sup>4</sup> Tento podíl je obvyklý ve vyspělých státech. Například v Itálii je zpracovatelským průmyslem exportováno 94 % z celkové výroby průmyslu a na zpracovatelský průmysl připadá 84 % z celkového dovozu zboží do země (Graziani, 1994).

**TABULKA 2 Vývoj hlavních agregátů za zpracovatelský průmysl, 1993–97**  
(podle porovnávaných statistik)

|                                           | nominální<br>růst<br>1993–97<br>[%] | koefficient<br>pružnosti<br>vůči nominální<br>změně domácí<br>poptávky | reálný<br>růst<br>1993–97<br>[%] <sup>a</sup> | koefficient<br>pružnosti<br>vůči reálné<br>změně domácí<br>poptávky |
|-------------------------------------------|-------------------------------------|------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------|
| výroba zboží                              | 72,5                                | 0,77                                                                   | 37,2                                          | 0,63                                                                |
| tržby z prodeje zboží                     | 69,8                                | 0,74                                                                   | 35,1                                          | 0,60                                                                |
| hmotné investice                          | 48,1                                | 0,51                                                                   | 7,9                                           | 0,13                                                                |
| mzdy celkem                               | 85,0                                | 0,90                                                                   | 30,6                                          | 0,52                                                                |
| počet zaměstnanců                         | -1,9                                | -0,02                                                                  | -1,9                                          | -0,03                                                               |
| odpisy                                    | 33,3                                | 0,35                                                                   | -2,9                                          | -0,05                                                               |
| přidaná hodnota                           | 66,6                                | 0,71                                                                   | 32,5                                          | 0,56                                                                |
| hrubý zisk                                | -50,6                               | -0,54                                                                  | -60,7                                         | -0,04                                                               |
| export (podniková statistika)             | 71,6                                | 0,76                                                                   | 47,4                                          | 0,81                                                                |
| export (upravená celní statistika)        | 65,4                                | 0,69                                                                   | 42,1                                          | 0,72                                                                |
| import (upravená celní statistika)        | 107,8                               | 1,14                                                                   | 84,9                                          | 1,45                                                                |
| výroba pro domácí spotřebu:               |                                     |                                                                        |                                               |                                                                     |
| – podle celní statistiky                  | 80,4                                | 0,85                                                                   | 31,7                                          | 0,54                                                                |
| – podle podnikové statistiky              | 72,9                                | 0,77                                                                   | 32,2                                          | 0,55                                                                |
| <b>domácí poptávka (celní statistika)</b> | <b>94,3</b>                         | <b>1,00</b>                                                            | <b>58,6</b>                                   | <b>1,00</b>                                                         |

*prameny:* statistiky ČSÚ a MPO; vlastní výpočty (podniky s 25 a více zaměstnanci)

*poznámka:* <sup>a</sup> K přepočtu na stálé ceny r. 1993 byly použity následující cenové indexy: 25,7 % u výroby, 37,3 % u investičních statků, 41,7 % u mezd (dle indexů CPI), 16,4 % u vývozu a 12,4 % u dovozu (u obou posledních podle vývoje cen na zahraničních trzích upravených o výkyvy kurzu).

leji, než tomu bylo u Maďarska, český vývoz zboží v relaci k výrobě poklesl – což byl výrazně jiný vývoj než v Maďarsku. Český průmysl také výrazně zaostával oproti Maďarsku a Polsku v absorpci zahraničního kapitálu.

Velké počáteční rozdíly v produktivitě práce mezi vyspělejšími zeměmi RVHP a zeměmi EU, posílené navíc počáteční devalvací kurzu, poskytovaly značný prostor k rychlému oživení výroby po propadu poptávky na začátku transformace. Do značné míry byl uvedený proces dohánění sebe sama stimulován možnostmi učení se při zlepšování kvality a image výrobků. Jen v menší míře se jednalo o přímé transfery technologií (Hitchens, 1998). Pohled na vývoj podrobnějších ukazatelů za celý zpracovatelský průmysl, jak je uvádí *tabulka 2*, však nenaznačuje, že z dlouhodobého hlediska by se velké rezervy v produktivitách a ve výrobních kapacitách zaplňovaly rozvojem domácí průmyslové výroby jako celku, a to ani v prodeji doma, ani do zahraničí.

Klíčovým ukazatelem, vůči němuž by se měl vývoj průmyslové výroby měřovat, je efektivní agregátní domácí poptávka definovaná jako výroba minus export plus import. Pro období 1993–97 jsme její tempo v nominálním vyjádření odhadli na 94,3 % (viz *tabulka 2*). Tento téměř fenomenální vývoj odrážel podmínky převažující expanzivní monetární a fiskální politiky těchto let.<sup>5</sup> Na tuto příznivě se vyvíjející poptávku však domácí výroba reagovala velice laxe. Výroba a tržby z prodeje vlastních výrobků a služeb se zvýšily jen o 70–73 %. Mzdy však vzrostly o 85 % a nákladově zatížily efektivnost výroby. Přidaná hodnota se nominálně zvýšila jen o 67 %, což signalizuje, že transformace vedla k růstu výrobní kooperace mezi firmami

a nároky na materiálové vstupy (zejména z dovozu) se zvýšily. Velice nedostatečně na poptávkový stimul reagovaly investice (zejména investice podniků s domácími vlastníky), úroveň odpisů a hrubý zisk. Z důvodu klesajících investic a nedostatečného hotovostního toku (cash-flow) nelze ani do budoucna usuzovat na zásadní změnu tohoto vývojového trendu.

Nejdynamičtěji reagovaly za dané období na potenciál poptávky dovozy, a to o 108 %. Ve srovnání s tím vývozy podle celní statistiky vzrostly nominálně jen o 65 % (exporty evidované průmyslovou statistikou o 72 %). Z našeho rozboru vyplývá, že problémem českého zpracovatelského průmyslu není ani tak objem poptávky, jako její složení. Při hledání důvodů, které stojí za nedostatečným růstem průmyslové výroby, se proto nelze vymlouvat na nedostatečnou celkovou poptávku ani doma, ani v zahraničí. Růst zahraniční poptávky po českých exportech (např. ve srovnání s růstem přidané hodnoty) byl i přes reálné zpevňování kurzu dostatečně vysoký. Bohužel domácí poptávka je u nás až příliš orientována na dovážené statky. Problém lze snadno kvantifikovat pomocí pružnosti reakce ekonomických subjektů na vývoj domácí agregátní poptávky. Nejpružněji na poptávku zareagoval dovoz. Jeho expanzi mu však mohly umožnit pouze následující podmínky:

- a) fetiš zahraničních značek u českých spotřebitelů a výrobců,
- b) nemožnost získat některé české výrobky na trhu, protože je distribuční síť záměrně nenabízí,<sup>6</sup>
- c) nepružnost české nabídky, která nereaguje na signály dávané trhem,
- d) neschopnost české nabídky konkurovat kvalitou dovozu při dané ceně.

Doporučení změnit uvedenou situaci pomocí znehodnocení měny by mohlo být efektivní v případech a) a d) za předpokladu, že cenové pružnosti poptávky a nabídky jsou výrazně vyšší než nula. V případech b) a c) znehodnocení měny podstatu problému nemění. Pokud jsou však cenové pružnosti české nabídky v mnoha komoditních třídách blízké nule (Benáček, 1999), pak kurz efektivním nástrojem podpory konkurenční schopnosti domácí výroby být nemůže. Znehodnocený kurz jenom zhoršuje směnné relace, zvyšuje inflaci a paralyzuje agregátní poptávku v reálném vyjádření. Naše odhady týkající se domácí výroby pro domácí užití tomu nasvědčují. Na zvýšenou agregátní poptávku totiž tato část výroby reagovala neadekvátně. Velká část nominálního „zvýšení“ výroby byla navíc jen zvýšením cen.

Celý problém nedostatečně reagující strany domácí nabídky se vyostří, pokud nominální růst očistíme o inflaci. V důsledku nižší inflace u exportu a importu se pružnosti reálných toků (viz poslední sloupec tabulky 2) ještě více posunou v neprospěch české nabídkové strany. Například pružnosti přidané hodnoty a výroby zboží pro domácí spotřebu klesají až na hodnoty indexu kolem 0,55. Oslabená česká nabídka je pak snadno poražena dovozem, jehož pružnost reakce dosahuje hodnoty 1,45.

<sup>5</sup> Jako kritérium pro toto hodnocení jsme použili vývoj ukazatelů M2, disponibilní úvěrů a rozsahu mimorozpočtového financování, který rozšiřoval skrytý dluh české ekonomiky (Benáček, 1997a).

<sup>6</sup> Přechod distribučních sítí velkoobchodu a maloobchodu do rukou zahraničních subjektů se může projevit tím, že konkurence na trhu se oslabí a nabídka bude orientována na zahraniční spotřební statky. Vstup českých výrobců do daných distribučních sítí tak může vyžadovat neúměrně vysoké transakční náklady, což se může projevit v tendenci vyvážet do zahraničí, ačkoli domácí ceny jsou výhodnější. Tento typ tržního selhání lze označit jako monopson a jeho politiku za diskriminační.



Pokud hlavním problémem českého průmyslu je nepružná nabídka, pak ji nelze léčit poptávkovými šoky ze strany fiskální nebo monetární expanze. Mezi adekvátní nástroje léčby by pak patřily:

- změna legislativy a způsobu vymáhání vlastnických práv tak, aby se trh otevřel jen skutečně výkonným subjektům a uzavřely se kanály k přerozdělování bohatství;
- zavedení politiky preferencí pro zahraniční investory, kteří do země přinášejí finanční a lidský kapitál a jejichž působení vykazuje pozitivní externalitu;
- politika podpory investic (očekává se, že to budou investice zvyšující konkurenční schopnost antiimportní výroby a vývozu);
- privatizace bank; ta by měla mít dopad na lepší výběr projektů a zvýšení pružnosti nabídky, která by začala vytlačovat dovozy;
- rozvoj lidského kapitálu, vědy a aplikovaného výzkumu;
- potlačování byrokracie a nefunkčního veřejného sektoru.

### Projevená komparativní výhoda

Pokud připustíme, že struktura mezinárodního obchodu se nevyvíjí náhodně a že za jejím vývojem se skrývají jisté fundamentální ekonomické příčiny na straně relativních produktivit, vybavenosti země zdroji, rostoucích výnosů z rozsahu nebo možnosti dosáhnout tržní síly, pak daný obchodní efekt můžeme změřit na základě poměření salda mezinárodního obchodu v dané komoditní třídě k nějaké veličině charakterizující poptávku nebo nabídku. Existuje velké množství konceptů projevené komparativní výhody (tzv. indexů *RCA*), jak je například popisuje Vollrath (1991). Kvantifikace různých indexů *RCA* je čistě empirickou analýzou bez zvláštních teoretických základů. Naši odvětvovou analýzu začneme pomocí následujícího indexu intenzity specializace (*IIS*):

$$IIS_i = (X_i - M_i) / Q_i$$

kde  $i = 1, 2, 3, \dots, k$  jsou indexy odvětví (nebo nějak jinak určené komoditní třídy) a  $X$ ,  $M$  a  $Q$  jsou export, import a výroba. Hodnota tohoto indexu samozřejmě není omezena intervalem  $<-1, +1>$ . Daný index lze interpretovat jako kvantifikaci intenzity specializace.

Je zřejmé, že daný index specializace závisí nejen na tom, jaké je saldo obchodu ve zpracovatelském průmyslu jako celku, ale zejména na tom, jaká je struktura specializace mezi odvětvími.<sup>7</sup> Předpokládá se, že míra specializace se liší mezi odvětvími. Naše výpočty ukázaly, že polovina z odvětví, která byla zahrnuta do analýzy, měla pozitivní saldo obchodu v roce 1997, což bylo o 10 % odvětví méně než v roce 1993. V období 1993–97 se intenzita specializace sice zlepšila ve prospěch exportu v případě 33 ze 101 odvětví; ve více než polovině z těchto případů se však jednalo pouze o snížení komparativní nevýhody. Nejmarkantnější zlepšení nastalo v případě výroby televizorů, počítačů, měřicích přístrojů, optických a fotografických přístrojů.

<sup>7</sup> Zatímco v roce 1993 obchod ve zpracovatelském průmyslu měl přebytek asi 32 mld. Kč, v roce 1997 dosáhl deficit obchodu zpracovatelského průmyslu 70 mld. Kč. Tento vliv na absolutní hodnotu *RCA* se snaží některé alternativní indexy odstranit.

U necelých dvou třetin všech sledovaných odvětví došlo ke zhoršení komparativní výhody, resp. prohloubení komparativní nevýhody. Největší zhoršení nastalo v případě výroby dřevěných kontejnerů, hnojiv, elektronických součástek, části chemických výrobků a železa. Následující odvětví se přesunula z negativní komparativní výhody v roce 1993 do pozitivní v roce 1997: tabák, akumulátory a baterie, elektrické vybavení, nástroje a automobilové součástky. Odvětví, u nichž nastal pozitivní vývoj v komparativní výhodě, byla téměř výlučně odvětví růstová.

Jedním z dalších zjednodušených indikátorů komparativní výhody je index exportní výkonnosti (*IEV*), u něhož se zkoumá podíl exportu na dané výrobě:

$$IEV_i = X_i / Q_i$$

Jde v něm o kvantifikaci míry otevřenosti daného odvětví, která má v každém odvětví svá specifika. Přirozené a umělé bariéry obchodu jsou totiž závislé na druzích komodit; tím mají pododvětví různé sklony k exportní otevřenosti.<sup>8</sup> Významné je u tohoto indexu porovnání vývoje jeho hodnot v dané komoditní třídě *i* v čase.

Exportní výkonnost celého zpracovatelského průmyslu v období 1993–97 se příliš nezměnila. Jak dokládá tabulka 3, mohlo dojít i k mírnému poklesu. Přitom by se dalo očekávat, že růst vývozu by měl být vyšší než růst výroby. Nedostatečná exportní výkonnost českého průmyslu je v první řadě důsledkem pomalé restrukturalizace průmyslových podniků. Dále nelze opomenout zvyšující se konkurenci na světových trzích (zejména ze strany ostatních transformujících se ekonomik) a zhodnocování reálného kurzu koruny v období 1993–96.

Seřazení odvětví podle jejich exportní výkonnosti ukázalo, že existují odvětví, která jsou jednoznačně orientována na export. V případě českého zpracovatelského průmyslu se jedná o výrobu automobilů, výrobků z pryže, strojů pro zemědělství, obráběcích strojů, pracích prostředků, přístrojů pro domácnost, pleteného zboží, zbraní, baterií, motocyklů, kol, hudebních nástrojů a sportovního zboží, v nichž bylo více než 50 % výroby v roce 1997 určeno na export. V období 1993–97 se exportní výkonnost zvýšila o více než dvacet bodů v případě dílů a příslušenství aut, jiného elektrického vybavení, baterií, tabáku a letadel. Odvětví, u nichž vzrostl objem exportu, byla zpravidla odvětví s celkovým růstem výroby. Naopak výrazné zhoršení exportní výkonnosti nastalo v případě výroby železa, truhlářských výrobků, ostatních chemických výrobků, lokomotiv a tramvají.

Jako odvětví orientovaná na domácí či lokální trhy se obvykle označují ta odvětví, u nichž vývoz nepřekračuje 15 % výroby. Lokální charakter mají obvykle výrobky, které jsou náročné na dopravu a u nichž se projevují kulturní zvláštnosti. Mezi lokálně orientovaná odvětví lze zařadit většinu potravinářských výrobků, stavební materiály či vydavatelské a polygrafické výrobky. V případě českého zpracovatelského průmyslu jde však také o výrobu televizorů, přívěsů a výrobu železa; to je nestandardní situace a zřejmý důsledek nízké konkurenční schopnosti těchto odvětví. Analogickou sestavu lokálně orientovaných odvětví jsme získali seřazením odvětví v závislosti na indexu importní penetrace:

<sup>8</sup> Jedná se o dopravní náklady, trvanlivost výrobků, cla, kvóty, formy obchodní diskriminace nebo kulturní zvláštnosti.

TABULKA 3 Deset nejdůležitějších odvětví zpracovatelského průmyslu, jejich indexy intenzity specializace (*IS*), exportní výkonnosti (*EV*) a importní penetrace (*IP*), 1993–1997  
v %

| odvětví OKEČ                      | <i>IS</i> |        | <i>EV</i> |       | <i>IP</i> |       |
|-----------------------------------|-----------|--------|-----------|-------|-----------|-------|
|                                   | 1997      | 1993   | 1997      | 1993  | 1997      | 1993  |
| 341 dvoustopá motorová vozidla    | 16,74     | 36,36  | 67,79     | 53,61 | 57,28     | 4,56  |
| 241 základní chemické látky       | -0,93     | 33,15  | 31,5      | 38,35 | 46,15     | 9,51  |
| 273 jiné hutní zpracování železa  | 3,34      | 2,56   | 32,45     | 51,04 | 11,47     | 27,30 |
| 271 výroba železa                 | 16,59     | 151,07 | 7,93      | 36,76 | 35,53     | 12,00 |
| 158 ostatní potravinářské výrobky | -5,00     | 3,23   | 13,15     | 11,45 | 20,75     | 5,68  |
| 151 masné výrobky                 | -1,34     | 4,38   | 2,88      | 4,55  | 6,98      | 5,06  |
| 232 rafinace ropy                 | -20,89    | -14,83 | 8,49      | 21,26 | 26,57     | 36,56 |
| 159 nápoje                        | 6,07      | 18,64  | 10,73     | 15,06 | 8,01      | 5,98  |
| 295 stroje pro hospodářské účely  | -18,09    | -36,62 | 45,42     | 32,84 | 63,25     | 1,40  |
| 155 mléčné výrobky                | 10,15     | 20,34  | 8,71      | 17,30 | 6,17      | 2,29  |

pramen: podniková data ČSÚ a celní statistika; vlastní výpočty

$$IIP_i = M_i / (Q_i - X_i + M_i)$$

kde  $i = 1, 2, 3 \dots, 101$  jsou indexy odvětví. V roce 1997 import nejintenzivněji pronikl na trhy počítačů, baterií, optických přístrojů, zdravotních přístrojů, televizorů, chemických vláken, pesticidů, hraček, hodin, elektronických součástek a ostatních chemických výrobků; zde bylo importem uspokojeno více než 80 % domácí poptávky. Naopak nejméně zboží bylo dováženo na trhy potravinářských výrobků a stavebních materiálů. Importní penetrace poklesla v období 1993–97 nejvíce v případě dopravních zařízení, dřevěného zboží a obalů, zbraní, krmiv, koženého zboží, polygrafického průmyslu a přírodního kamene, a to o více než 30 bodů. U motocyklů, strojů pro hospodářské účely, obuvi, příslušenství aut, automobilů, drahých kovů, jiných oděvů, kabel a vodičů importní penetrace vzrostla za stejné období o více než 50 bodů.

Tabulka 3 ilustruje vývoj *IIS*, *IEV* a *IIP* pro deset nejdůležitějších odvětví, která v roce 1997 produkovala 41 % veškeré zpracovatelské výroby. Největší podíl na celkové výrobě měla výroba automobilů 7 %. Toto odvětví bylo chráněno vysokými cly a importní penetrace byla tudíž v roce 1993 velmi nízká.<sup>9</sup> Přesto, že se exportní výkonnost tohoto odvětví zvýšila, intenzita specializace klesla v důsledku zvýšené importní penetrace po odstranění vysokých dovozních cel. S výjimkou jiných hutních materiálů, kde se zároveň snížila dovozní penetrace, se intenzita specializace nezlepšila ani v případě ostatních odvětví. Největší propad zaznamenala výroba železa, a to především v důsledku snížení vývozu po přijetí ochranných opatření výrobců železa v Evropské unii, kteří požadovali antidumpingové řízení.

Pokud bychom porovnávali uvedené tři indexy mezi sebou, můžeme získat informace o rozdílných strategiích vývoje v daných odvětvích. Například u dvoustopých motorových vozidel, ostatní potravinářské výroby a strojů pro hospodářské účely byla reakcí na zvýšenou konkurenci ze strany

<sup>9</sup> Výpočty však nezahrnují skutečnou hodnotu dovozu ojetých vozů.

TABULKA 4 Podíly skupin podle faktorové náročnosti na výrobě (*Q*), importu (*M*) a exportu (*X*) v roce 1993 a 1997 v %

|                              | Q1993      | Q1997      | M1993      | M1997      | X1993      | X1997      |
|------------------------------|------------|------------|------------|------------|------------|------------|
| 1 – náročné technologie      | 14,20      | 12,88      | 27,61      | 23,29      | 15,38      | 12,73      |
| 2 – lidský kapitál           | 18,37      | 21,27      | 32,86      | 30,99      | 20,15      | 26,67      |
| 3 – práce                    | 19,42      | 21,52      | 14,25      | 18,71      | 24,26      | 27,27      |
| 4 – fyzický kapitál a práce  | 34,98      | 32,30      | 20,44      | 22,90      | 33,12      | 29,14      |
| 5 – fyzický a lidský kapitál | 13,03      | 12,03      | 4,84       | 4,11       | 7,09       | 4,19       |
| <b>celkem</b>                | <b>100</b> | <b>100</b> | <b>100</b> | <b>100</b> | <b>100</b> | <b>100</b> |

prameny: databáze podniků ČSÚ (*Q*); celní statistika dovozu a vývozu (*M* a *X*)

importní penetrace zvýšená exportní výkonnost. Import se tak stal stimulačním prvkem zvýšení konkurenční schopnosti domácí výroby. U výroby základních chemických látek, železa, masných a mléčných výrobků a nápojů byla zvýšená importní penetrace projevem slábnoucí konkurenční schopnosti domácí výroby, což se projevilo snížením exportní výkonnosti a snížením intenzity specializace. U rafinace ropy bylo snížení importní penetrace provázáno snížením exportní výkonnosti a intenzity specializace. Tato výroba si jednoduše upevnila domácí pozici vytlačením dovozů a rezignací na vývoz.

## Faktorové náročnosti

Po analýze projevených komparativních výhod přistoupíme nyní ke zkoumání posunů a změn ve faktorových náročnostech výroby, exportu a importu. Mezi zvažovanými faktory obvykle figurují suroviny, energie, práce kvalifikovaná, práce nekvalifikovaná, fyzický kapitál, technologie a výzkum a vývoj (Hoekman – Djankov, 1997). Pro komparaci struktury faktorových náročností byla použita klasifikace vyvinutá Nevenem a Wyploszem (1994). Podle ní byla odvětví 3místného členění OKEČ zařazena do pěti věcných kategorií, jak to vyžadovala teorie specializace:

1. technologicky náročná odvětví
2. odvětví náročná na lidský kapitál a nenáročná na fyzický kapitál a práci
3. odvětví náročná na práci a nenáročná na ostatní faktory
4. odvětví náročná na práci a fyzický kapitál a nenáročná na lidský kapitál
5. odvětví náročná na lidský kapitál a kapitál a nenáročná na práci

Pro jednotlivé skupiny jsme vypočítali podíly na celkové výrobě, exportu a importu v roce 1993 a 1997 – viz *tabulka 4*.

Z analýzy jednotlivých skupin a porovnání výsledků v letech 1993 a 1997 vyplývá, že podíl skupiny zahrnující technologicky náročné výrobky se v období 1993–1997 snížil jak ve výrobě, tak v exportu. K nejvýraznějšímu snížení došlo však překvapivě u jejich podílu v importu. Znamená to, že technologicky náročné výrobky se u nás staly luxusem. To lze vysvětlit pomocí teorie spotřeby: s poklesem důchodu a s očekáváním chudších časů v první řadě klesají výdaje na luxusní výrobky. Předpokládá se, že technologicky nejnáročnější výrobky pocházejí z dovozu. Současně se potvrzuje hypotéza, že česká ekonomika nemá komparativní výhodu ve výrobcích, které jsou technologicky vysoce náročné.

Druhá a třetí skupina procházely překvapivě sobě si podobným vývojem. Obě snížily svůj podíl v importu a současně posílily svůj podíl v exportu a ve výrobě. U třetí skupiny (výrobky náročné na prostou práci, ale nenáročné na fyzický kapitál) by to bylo v souladu se všeobecně očekávanými hypotézami o komparativních výhodách práce v postkomunistických zemích. Tento výsledek jen potvrzuje závěry z předchozích studií (Hanel, 1995), (Stolze, 1997), (Benáček – Víšek, 1999). Naprosto nečekané je proto zjištění, že i ve druhé skupině se během analyzovaných čtyř let výrazně posílilo postavení u vývozu a částečně tak byly z domácího trhu vytlačeny dovozy. Znamenalo by to, že naše ekonomika se konečně dostává na dlouho očekávanou dráhu kvalitativních změn a drahý fyzický kapitál začíná být vytlačován svým přirozeným substitutem, kterým je lidský kapitál. Podobný jev byl v posledních letech pozorován také v Maďarsku (Benáček – Gronicki et al., 1999).

Čtvrtá a pátá skupina, v nichž jsou zastoupeny výroby náročné na fyzický kapitál, měly také identický vývoj, ale v podstatě opačný než v předchozím případě. Jejich podíl na domácí výrobě se mírně oslabil. K mnohem výraznějšímu oslabení došlo však u exportu. U skupiny 4 se navíc posílila pozice importu v těchto pododvětvích. Tento výsledek byl ve většině úvah o možném budoucím racionálním vývoji specializace české výroby a obchodu předpokládán. V období centrálního plánování totiž výroby tohoto typu byly všestranně preferovány a jejich účast v mezinárodní dělbě práce byla uměle zvyšována. V průběhu transformace se staly obory čtvrté skupiny útlumovými, což by se mělo projevit v první řadě poklesem jejich podílu na celkovém exportu. Současně je racionální, že uvolněný prostor u podílu domácí výroby začne zabírat dovoz.

Uvedené zjištění má závažný dopad pro vedení hospodářské politiky. Pokud jsou dlouhodobé komparativní výhody (tj. základ pro efektivní alokaci zdrojů) této země spojeny s lidskou prací, a zejména s lidským kapitálem, pak by prvořadým úkolem vlády měla být starost o řízení školství a vědy. Obě oblasti však zůstávají ve vleklé krizi, protože změny, které v nich byly za posledních 9 let provedeny, byly povrchní. U obou oblastí se zakonzervovaly mnohé stereotypy monopolu státní ingerence z dob totality a poměrný nedostatek financí (nesrovnatelný v relaci k vyspělejším zemím EU) je ještě znásoben jejich vysoce neefektivním využíváním. Pracovní síla zde podléhá obrácenému výběru, čímž dochází k odlivu lidského kapitálu. Pokud v nich lidský kapitál zůstal, je často nucen k aktivitám, které nejsou z hlediska společenských zájmů produktivní. Tato země tak generuje svůj klíčový zdroj rozvoje v menším množství, než je potenciálně schopná. To samozřejmě oslabuje její dlouhodobý růst.

## **Vnitroodvětvový obchod**

Zahraniční obchod může probíhat jednak mezi odvětvími (meziodvětvový obchod) a jednak v rámci odvětví (vnitroodvětvový obchod). Mezi vyspělými zeměmi převažuje výrazně druhý typ obchodu, což často souvisí s využíváním úspor z rozsahu v rámci sektoru. Dosahování úspor z rozsahu je dále obvykle spojeno s vyšší tržní koncentrací a s tržní silou. Tím je umožněno snížení nákladů za současně diferenciací výrobků (Lemoine, 1994). Nicméně integrace trhů umožňuje růst velikosti relevantního trhu, aniž by to v malých ekonomikách muselo vždy vést k tržním nedokonalostem a neefektivnosti. Charakter obchodních toků (meziodvětvový versus vnitrood-

větvojový obchod) může mít důležité důsledky pro náklady na restrukturalizaci a její rychlost. Růst vnitroodvětvového obchodu a transfer zdrojů v rámci oboru jsou rychlejší a méně nákladné, protože nevyžadují čekat na útlum oboru, přeškolení a realokaci pracovní síly a na transfery mezi obory nebo odvětvími. Firmy si konkurují na základě výrobníkové diferenciace a konverze původních kapacit je méně bolestná (Graziani, 1994). K měření úrovně vnitroodvětvové směny jsme použili vzorec:

$$IIT_i = 1 - (|X_i - M_i|) / (X_i + M_i)$$

Index *IIT* pro každé z odvětví *i* nabývá hodnot od 1 (kdy je všečen obchod vnitroodvětvový) do 0 (všečen obchod je meziodvětvový).

Proces „dospívání“ ekonomiky lze mimo jiné charakterizovat účastí dané ekonomiky v hierarchii odvětví s intenzivní vnitroodvětvovou směnou. Na vrcholu pyramidy jsou odvětví vyrábějící sofistikované zboží (organické chemikálie, léčiva, elektronika, letadla a zařízení na výrobu energie), která vykazují úspory z rozsahu a jsou úzce spojena s využíváním výzkumu a odborných služeb poskytovaných servisními sítěmi. Tato odvětví jsou v malých otevřených ekonomikách obvykle pro využití úspor z rozsahu obsazena jedním nebo několika málo výrobci a vykazují vysokou tržní koncentraci. Na druhém konci hierarchie jsou pak odvětví spojená s přírodními zdroji; v nich převládá meziodvětvový obchod. Těsně před nimi jsou odvětví náročná na nekvalifikovanou práci (obuv, oděvní průmysl); pro ně je komparativní výhodou nízká mzda (Krugman – Obstfeld, 1994).

Koncentraci na trhu lze měřit tzv. koncentračním stupněm (*CR*), tedy podílem výroby největšího nebo „*z*“ největších výrobců (dvou a více) na celkové domácí výrobě (*Q*):

$$CR_i^z = (q_i^1 + q_i^2 + \dots + q_i^z) / Q_i \cdot 100$$

kde  $q_i^1, q_i^2$  jsou objemy výroby prvního, druhého atd. největšího výrobce na celkové výrobě *Q* v daném odvětví *i*. Koncentrační stupeň se pak pohybuje v intervalu (0,100). Alternativně lze koncentrační stupeň měřit vůči celkové nabídce v daném odvětví ( $Q_i + M_i$ ), tj. včetně dovozu *M* – viz *tabulka 5*.

Seřazení odvětví podle změny v *IIT* mezi rokem 1993 a 1997 ukázalo, že k největšímu růstu (více než o 20 bodů) došlo v případě cementu, mléčných výrobků, železa, tkaných textilií, nápojů a obuvi. Největší pokles naopak zaznamenala následující odvětví: rozhlasové a televizní vysílače, pesticidy, tabák, mouka, náterové hmoty, ostatní chemické výrobky, krmiva a farmaceutické výrobky.

Jak změny ve struktuře *IIT*, tak přiřazení typu faktorové náročnosti odvětví naznačují, že struktura našeho zpracovatelského odvětví je stále dosti vzdálená struktuře typické pro vyspělé ekonomiky. *Tabulka 5* obsahuje deset odvětví s nejvyšším a nejnižším vnitroodvětvovým obchodem. Až na jednu výjimku nejsou v deseti odvětvích s nejvyšším *IIT* zastoupena odvětví technologicky náročná. Rovněž koncentrace, jež by umožňovala využívat úspory z rozsahu a koncentraci vývoje a výzkumu, je relativně malá. Oproti tomu nalezneme technologicky náročná odvětví právě mezi odvětvími s nejnižším vnitroodvětvovým obchodem.

Rostoucí konkurence na světových trzích nutí podniky, aby optimalizovaly svou výrobní a organizační strukturu. V případě některých trhů to nutně vede ke zvyšování koncentrace, na což navazují různé typy úspor

TABULKA 5 Deset odvětví s nejvyšším a s nejnižším vnitroodvětvovým obchodem v r. 1997  
a podíl největšího výrobce na trhu v roce 1997 v %

| OKEČ                                                 | odvětví                            | IIT97 | IIT93 | faktorová<br>náročnost | CR <sup>1</sup> | CR <sup>1</sup> (M) |
|------------------------------------------------------|------------------------------------|-------|-------|------------------------|-----------------|---------------------|
| <i>odvětví s nejvyšším vnitroodvětvovým obchodem</i> |                                    |       |       |                        |                 |                     |
| 293                                                  | stroje pro zemědělství a lesnictví | 1,00  | 0,91  | 2                      | 44,56           | 28,96               |
| 192                                                  | brašnářské zboží                   | 0,99  | 0,93  | 3                      | 11,67           | 6,09                |
| 294                                                  | obráběcí stroje                    | 0,98  | 0,94  | 2                      | 22,13           | 10,21               |
| 314                                                  | akumulátory a baterie              | 0,98  | 0,98  | 2                      | 36,70           | 10,99               |
| 343                                                  | díly a příslušenství aut           | 0,98  | 0,99  | 3                      | 11,00           | 6,02                |
| 193                                                  | obuv                               | 0,96  | 0,78  | 3                      | 16,25           | 8,06                |
| 251                                                  | pryžové produkty                   | 0,96  | 0,99  | 4                      | 43,86           | 26,81               |
| 354                                                  | motocykly a jízdní kola            | 0,96  | 0,98  | 4                      | 18,03           | 9,55                |
| 171                                                  | textilní vlákna                    | 0,95  | 0,99  | 4                      | 12,02           | 7,79                |
| 245                                                  | mýdlo a kosmetika                  | 0,94  | 0,94  | 1                      | 66,55           | 35,51               |
| <i>odvětví s nejnižším vnitroodvětvovým obchodem</i> |                                    |       |       |                        |                 |                     |
| 322                                                  | rozhlasové a televizní vysílače    | 0,16  | 0,74  | 1                      | 22,92           | 6,40                |
| 242                                                  | pesticidy                          | 0,27  | 0,75  | 1                      | 61,39           | 10,90               |
| 157                                                  | krmiva                             | 0,28  | 0,64  | 5                      | 8,90            | 7,83                |
| 204                                                  | dřevěné obaly                      | 0,28  | 0,56  | 4                      | 11,06           | 7,91                |
| 243                                                  | nátěrové hmoty                     | 0,33  | 0,73  | 1                      | 26,47           | 6,25                |
| 264                                                  | cihly a krytina                    | 0,35  | 0,55  | 3                      | 25,69           | 24,88               |
| 351                                                  | stavba lodí                        | 0,37  | 0,80  | 3                      | 92,59           | 65,94               |
| 246                                                  | ostatní chemické výrobky           | 0,38  | 0,74  | 1                      | 18,16           | 4,71                |
| 300                                                  | počítače                           | 0,39  | 0,54  | 1                      | 21,27           | 0,71                |
| 247                                                  | chemická vlákna                    | 0,40  | 0,69  | 1                      | 96,37           | 22,0                |

prameny: celní databáze (IIT); podniková databáze ČSÚ; CR<sup>1</sup> (podíl největšího výrobce na trhu), resp. CR<sup>1</sup>(M) (výroba z podnikové statistiky, import z obchodní statistiky); vlastní výpočty

z rozsahu, například úspory jednotkových variabilních nákladů výroby a fixních nákladů na vývoj, marketing, finanční transakce a manažery. Vysoká koncentrace však znamená existenci jedné nebo několika málo velkých firem na trhu. Koncentrace je tak spojena s tržní silou, což může vést k zavedení monopolních cen a propojení ekonomiky s politikou, právem a státní administrativou. Hodnocení tržní koncentrace je proto nejednoznačné (Curry – George, 1993).

Tržní struktury prodělaly v 90. letech radikální změny. Většina trhů se v období 1989–1992 dekoncentrovala (Zemplinerová – Stíbal, 1997). Tato restrukturalizace však nebyla spojena s masivní investiční aktivitou. Jednalo se především o rozdělení korporací na více menších podniků, resp. o posuny ve výrobním programu podniků v rámci existujících uskupení. V posledních letech se projevuje tendence k růstu koncentrace na určitých trzích v důsledku vzrůstajícího počtu fúzí, resp. zužování sortimentu a růstu specializace (Zemplinerová, 1999). Pokoušeli jsme se testovat hypotézu, zda existence nebo růst vnitroodvětvového obchodu jsou korelovány s vysokou koncentrací v odvětví, tak jak je to běžné ve vyspělých průmyslových zemích. V testovaném období jsme platnost této hypotézy museli vyvrátit; to potvrzuje předchozí hypotézu o nedostatečném využívání úspor z rozsahu v českém zpracovatelském průmyslu.

Současná úroveň koncentrace českého zpracovatelského průmyslu se může v některých oborech zdát dosti vysoká, pokud není do relevantního

TABULKA 6 Podíly „z“ největších odvětví na celkové zpracovatelské výrobě, exportu a importu, 1993 a 1997 v %

| MOK <sub>z</sub>          | Q    |      | X    |      | M    |      |
|---------------------------|------|------|------|------|------|------|
|                           | 1993 | 1997 | 1993 | 1997 | 1993 | 1997 |
| MOK <sub>1</sub>          | 6,3  | 6,9  | 7,9  | 7,2  | 5,6  | 4,9  |
| MOK <sub>2</sub>          | 8,8  | 11,7 | 12,8 | 12,2 | 8,5  | 9,5  |
| MOK <sub>3</sub>          | 16,8 | 14,7 | 19,7 | 15,7 | 15,3 | 12,8 |
| MOK <sub>5</sub>          | 22,5 | 20,1 | 24,1 | 20,8 | 21,3 | 18,2 |
| MOK <sub>10</sub>         | 46,1 | 41,4 | 42,4 | 40,3 | 42,4 | 38,6 |
| MOK <sub>30</sub>         | 74,7 | 72,3 | 75,6 | 72,3 | 75,6 | 73,1 |
| celkem MOK <sub>101</sub> | 100  | 100  | 100  | 100  | 100  | 100  |

prameny: ČSÚ; celní statistika; MPO; vlastní výpočty

trhu započten zahraniční obchod. Volný import je pojistkou proti negativním efektům vyšší koncentrace na většině trhů. Tabulka 5 ilustruje snížení výsledné koncentrace při započtení importu do domácí nabídky. Vysoká koncentrace vyžaduje, aby konkurence byla dále podpořena existencí trhů s nízkými transakčními náklady pro vstup do odvětví, funkční legislativou a antimonopolním dohledem.

Jiným úhlem pohledu na strukturu výroby je míra odvětvové koncentrace (MOK), kterou vyjadřujeme podílem „z“ největších odvětví na celkové výrobě zpracovatelského průmyslu. Tabulka 6 zachycuje vývoj specializace v období 1993–1997. Pokles podílu tří a více odvětví je výrazem toho, že za dané období k výraznější specializaci výroby na určitá odvětví nedocházelo. To znamená, že ve sledovaném období zřejmě nedošlo také k žádnému dramatickému vývoji ani v meziodvětvové specializaci exportu a importu. Došlo tak k diverzifikaci struktury zpracovatelského průmyslu, a nikoli k větší koncentraci výroby do několika vůdčích odvětví.

## Přímé zahraniční investice

Zahraniční investice se považují v globalizovaném světě za nejcitlivější senzor ekonomiky. Mohou usilovat buď o domácí lokální trh, nebo o podíl na světovém trhu. V prvním případě jsou exporty minimální. V druhém případě zahraniční investor exportuje většinu vyrobeného zboží. V prvním případě soutěží (nebo vstupuje do koluze) zahraniční podnik s domácími konkurenty, ve druhém případě soutěží s ostatními (obvykle nadnárodními) společnostmi na světových trzích. V prvním případě končí často zahraniční účast vytvořením monopolu, což doprovázejí pro hostitelskou zemi známé nevýhody. Ve druhém případě je mnohem pravděpodobnější, že zahraniční investoři budou výrobu rozšiřovat a investovat do nových technologií, zlepšení kvality a marketingu (Lorenzen, 1998).

Toky přímých zahraničních investic do české ekonomiky nejsou mezi odvětvími rozděleny pravidelně. Na jedné straně existují odvětví, v nichž je pozice zahraničních investorů relativně silná, jako je tomu v případě tabáku, chemických vláken, automobilového průmyslu, dílů a příslušenství aut, cementu, elektrického vybavení, baterií a akumulátorů, kabelů a vodičů, nádrží a kotlů a pryžových produktů, kde zahraniční investoři vlastní více než polovinu kapitálu. Na druhé straně existují odvětví, v nichž je podíl zahra-



TABULKA 7 Podíl podniků se zahraničním kapitálem na výrobě a exportu, 1997

v %

| 2místná klasifikace OKEČ             | ČR     |        | Maďarsko |        | Polsko |        |
|--------------------------------------|--------|--------|----------|--------|--------|--------|
|                                      | export | výroba | export   | výroba | export | výroba |
| zpracovatelský průmysl celkem        | 42,0   | 26,2   | 73,9     | 61,4   | 40,0   | 30,4   |
| potravinařské výrobky a nápoje       | 37,0   | 17,1   | 59,7     | 49,5   | 44,0   | 27,7   |
| tabák                                | 100,00 | 100,0  | 100,0    | 98,7   | 94,9   | 86,2   |
| textil                               | 23,7   | 14,6   | 67,7     | 49,6   | 16,2   | 7,7    |
| oděvní průmysl                       | 17,4   | 10,9   | 51,7     | 35,2   | 35,9   | 30,8   |
| kůže, zavazadla, obuv                | 10,7   | 7,8    | 63,5     | 46,1   | 22,4   | 10,1   |
| dřevovýroba                          | 38,5   | 21,5   | 69,0     | 42,6   | 37,5   | 29,9   |
| lepenka a papír                      | 28,9   | 27,6   | 75,9     | 66,9   | 60,9   | 48,3   |
| polygrafie a vydavatelství           | 25,4   | 25,7   | 83,1     | 73,7   | 65,0   | 44,7   |
| ropa                                 | 0,0    | 0,2    | 100,0    | 99,2   | 2,6    | 0,6    |
| chemie                               | 22,9   | 14,3   | 89,3     | 78,7   | 12,3   | 24,7   |
| pryž a umělé hmoty                   | 63,8   | 45,0   | 60,9     | 54,6   | 71,5   | 47,0   |
| ostatní neminerální výrobky          | 44,8   | 38,9   | 71,7     | 63,5   | 47,3   | 34,7   |
| základní kovové výrobky              | 11,3   | 4,1    | 50,6     | 34,7   | 8,3    | 7,6    |
| kovodělné výrobky                    | 42,0   | 24,6   | 50,9     | 33,2   | 35,9   | 22,2   |
| strojírenství                        | 17,2   | 12,6   | 71,5     | 45,1   | 25,7   | 18,6   |
| počítače a kancelářské stroje        | 20,2   | 11,6   | 22,2     | 19,1   | 23,9   | 13,5   |
| elektrické strojírenství             | 54,4   | 37,4   | 96,3     | 82,7   | 50,2   | 32,7   |
| TV a rádia                           | 47,1   | 35,4   | 91,3     | 79,0   | 90,9   | 64,5   |
| zdravotnické a optické přístroje     | 63,0   | 24,8   | 72,3     | 45,8   | 28,1   | 28,4   |
| motorová vozidla                     | 82,2   | 76,2   | 90,4     | 84,8   | 91,7   | 82,3   |
| ostatní dopravní zařízení            | 5,2    | 2,6    | 90,1     | 71,8   | 23,5   | 15,8   |
| nábytek a ostatní zpracovat. průmysl | 35,4   | 29,7   | 54,4     | 29,6   | 63,0   | 45,9   |
| recyklace                            | 48,4   | 35,1   | 66,8     | 42,4   | 49,7   | 24,2   |

prameny: česká data: ČSÚ; vlastní výpočty

Maďarsko: Database on FIE in Central European Manufacturing, WIIW, Vína, 1998, pp. 89–91 (data jsou pro rok 1996)

Polsko: (Marczewski, 1999, pp. 32–33)

ničních investorů zanedbatelný. Nízká zahraniční penetrace do vlastnictví podniků je zaznamenávána např. v tradičních odvětvích, jako je textilní, obuvní nebo strojírenský průmysl či výroba a zpracování kovů a základních chemikálií.

Odvětví a podniky s intenzivní účastí zahraničního kapitálu jsou více specializována a koncentrována než domácí zpracovatelský sektor. V těchto odvětvích výrazně dominují multinacionální společnosti. Tato situace bude postupně vznikat i v jiných zpracovatelských odvětvích, což naznačuje struktura rozsáhlých reinvestic v podnicích se zahraničním kapitálem. Výroba domácích podniků je více rozptýlena mezi jednotlivá odvětví a méně specializována než zahraniční podniky (Zemplinerová – Benáček, 1997).

V roce 1997 byla pozice zahraničních podniků např. ve srovnání s Maďarskem, kde zahraniční společnosti produkují více než 60 % zpracovatelské výroby, stále slabá. Malé vyspělé země mají standardně velký podíl zahraničních investorů na výrobě. Například v Rakousku je tento podíl 51 % a v Kanadě 49 %. V případě větších zemí je tento podíl obvykle nižší: v Británii je to 25,5 %, Francii 26,9 % a v Německu 13,7 %. Česká ekonomika, pokud aspiruje na členství v EU, tak běžného stupně saturace zahraničním kapitálem ani zdaleka nedosáhla.

Tri kapitálově náročná odvětví (strojírenství, chemie a hutnictví) představovala v roce 1996 asi 44 % fyzického kapitálu vlastněného téměř vý-

lučně českými subjekty. Až dosud u nás do nich zahraniční kapitál vstupoval velmi málo, a to zvláště ve srovnání s Maďarskem. Ve světě tato odvětví patří k odvětvím s vysokou zahraniční účastí. Jde o odvětví vykazující výnosy z rozsahu a ovládané multinacionálními společnostmi. Pokud nestavějí na těchto základech, mají podniky uvedených odvětví velké problémy s přežitím na otevřených trzích. Bylo hrubou chybou české vlády, že klíčové podniky těchto kapitálově náročných odvětví, které potřebovaly hlubokou restrukturalizaci v podmínkách nedostatku domácího finančního kapitálu, dala v privatizaci preferenčně domácím vlastníkům, namísto toho, aby je za poměrně „nižší“ cenu přenechala mezinárodním společnostem.

To, co podniky se zahraničním kapitálem nejvíce odlišuje od podniků s českými vlastníky, je jejich mimořádně vysoká míra investic: tak například v roce 1996 to bylo více než 82 % z celkových investic v automobilovém průmyslu, 66 % ve výrobě rádií a televizorů, 64 % ve výrobě lékařských a optických přístrojů. Více než 50 % investuje zahraničí do výroby pryže, umělých hmot a do elektrického strojírenství (Zemplerová, 1998). Zahraniční investoři už zpočátku alokovali své prostředky do podniků s nadprůměrnou produktivitou a ziskovostí. Navíc po získání firmy dále zvyšovali produktivitu díky investicím do technologií, lidí, distribučních sítí a do organizace práce. Firmy s domácím kapitálem tomuto režimu nemohou z dlouhodobého hlediska konkurovat. V ČR se tak mezi podniky s domácími a zahraničními vlastníky rychle rozevírá mezera.

Fakticky se tato ekonomika stává ekonomikou duální. Na jedné straně jsou tu prosperující a rostoucí podniky napojené na zahraniční kapitál a vlastníky, na druhé straně jsou tu podkapitalizované bývalé státní korporace se stále nevyřešenými vlastnickými právy, které zápasí o přízeň státu před nutností intenzivní restrukturalizace. Jak odhalili Hollandová a Pain (1998), resp. Guerra (1999), český domácí zpracovatelský sektor je už natolik oslabený, že inovace a lidský kapitál v podnicích se zahraničním kapitálem se už ve většině případů nemohou přelévat do domácích podniků. Mezi těmito dvěma vlastnickými sektory se oslabuje vzájemná konkurence, protože i jejich výrobky a trhy se začínají vertikálně diferencovat. To má dopad na cenové relace mezi nimi, možnosti vývozu a úroveň mezd. Pokud měnový kurz a průměrná mzda budou nastaveny na úroveň přežití domácích výrobců, růst české ekonomiky (zejména v dolarovém vyjádření) bude mnohem nižší, než by to bylo v případě konvergence mezd a úrovně kurzu k méně vyspělým ekonomikám EU.

## Závěry

Cílem tohoto článku bylo na základě empirické analýzy identifikovat směry restrukturalizace výroby v období 1993–1997 a analyzovat úlohu zahraničního obchodu a zahraničních investic v tomto procesu. V empirické analýze jsou využity koncepty projevené komparativní výhody, faktorové náročnosti, exportní orientace, importní penetrace a tržní koncentrace.

Rozborem makroekonomických dat jsme došli k závěru, že hlavním problémem českého zpracovatelského průmyslu ve sledovaném období nebyl v žádném případě nedostatek agregátní poptávky, protože ta rostla mimořádně rychlým tempem. Podstata nízkého růstu v průmyslu spočívá v mimořádně nízké pružnosti reakce českých výrobců na tuto domácí poptávku. Přestože část poptávky byla „uspokojována“ růstem cen, její značná část zů-

stávala domácí výrobou stále nepokryta. Mezeru tak mohly zaplnit dodávky z dovozu, jejichž objem rostl nejrychleji ze všech ekonomických veličin. Míra pružnosti reakce výroby na uspokojení zahraniční poptávky vývozem byla také nepřilíživě uspokojivá; tím ve svém souhrnu český zpracovatelský průmysl zaostával například za výkony průmyslu maďarského.

Rozborem 101 pododvětví jsme zjišťovali, k jakým změnám v oblasti struktury projevených komparativních výhod, exportní výkonnosti, otevřenosti, specializace a importní penetrace v období 1993–97 došlo. Český zahraniční obchod nevykázal zvláštní posun v rozsahu meziodvětvové specializace. Zdá se dokonce, že u této úrovně specializace došlo k větší diverzifikaci jak na straně výroby, tak vývozu a dovozu. K větším změnám došlo ve vývoji vnitroodvětvové směny, nelze však potvrdit rychlejší posun struktury výroby směrem ke struktuře obvyklé ve vyspělých tržních ekonomikách. Nepodařilo se nám potvrdit hypotézu, že by vývoj specializace byl v ČR ovlivňován větší koncentrací výroby, úsporami z rozsahu nebo zvyšováním tržní síly výrobců, tak jak to je běžné u průmyslově vyspělých ekonomik.

Pokud jde o faktorové náročnosti, v daném období došlo k oslabení pozice ve výrobě a obchodu u technologicky náročných výrobků. Podle očekávání se také oslabil vývoz výrobků náročných na fyzický kapitál. Výroba a obchod u výrobků náročných na prostou práci se výrazně upevnily. K největším pozitivním změnám došlo překvapivě u výroby a vývozu výrobků náročných na lidský kapitál, což se projeвило poklesem jejich podílu na dovozech.

Český zahraniční obchod se po bouřlivém období 1990–93 značně stabilizoval. Neprobíhají v něm dramatické strukturální změny a vývoj se dá charakterizovat jako postupný. Velkou roli v ekonomice začínají hrát podniky a odvětví s intenzivní absorpcí zahraničního kapitálu. Jejich podíl na vývozu a dovozu prudce rostl. V podstatě se jedná o nejdynamičtější sektor české ekonomiky. Vzhledem k tomu, že penetrace přímých zahraničních investic do české ekonomiky je stále podprůměrná, dá se očekávat, že podíl výroby podniků se zahraničním kapitálem na celkové výrobě v průmyslu vzroste během příštích 5 let – ještě před vstupem ČR do EU – na dvojnásobek. Odmítnutí vstupu ČR do EU by se však projeвило výrazným poklesem zájmu zahraničních investorů o tuto ekonomiku.

## LITERATURA

- BENÁČEK, V. (1987): *International Trade Theories and the Adaptation Process to Structural Change in a Planned Economy*. (ed.: Pau, L. F. – Martos, B.) Pergamon Press, Oxford, 1987.
- BENÁČEK, V. (1997a): The Competitiveness and Trade of Industries in Transition: Why Are Their Strategies for Survival so Similar? CERGE, *DP Series*, 1997, no. 7, pp. 1–19.
- BENÁČEK, V. (1997b): Fiskální konvergence k zemím EU a břemeno státu. *Politická ekonomie*, 1997, č. 4, s. 514–521.
- BENÁČEK, V. (1999): *Je parita kupní síly věrohodným nástrojem k posouzení reálného kurzu?* Referát z konference Mezinárodní asociace pro obchod a finance, Casablanca, 1999.
- BENÁČEK, V. – GRONICKI, M. – HOLLAND, D. – SASS, M. (1999): *The Determinants and Impact of FDI in Central Europe*. (Výzk. práce.) NIESR, London, 1999.
- BENÁČEK, V. – VÍŠEK, J. (1999): *Undervaluated currency, export-driven development and their impact on the usage of factors in the Czech economy*. (Výzkumná práce.) Univerzita Karlova, FSV, 1999.
- BLOMSTROM, M. – KOKO, A. (1997): How foreign investment affects host countries. *Policy Research Paper*, no. 1745, World Bank, Washington, 1997.
- BRENTON, P. – GROS, D. (1997): Trade reorientation and recovery in transition economies. *Oxford Review of Economic Policy*, vol. 13, 1997, no. 2.

- CURRY, B. – GEORGE, K. D. (1983): Industrial concentration: A survey. *Journal of Industrial Economics*, 31, 1983, pp. 203–255.
- DRÁBEK, Z. (1984): A Comparison of Technology in Planned and Market-Type Economies. *European Economic Review*, 1984, pp. 293–318.
- FONTAGNÉ, L. – FREUDENBERG, M. – PÉRIDY, N. (1998): Intra-Industry Trade and Single Market: Quality Matters. CEPR, London, *Discussion Paper*, 1998, no. 1959.
- FREUDENBERG, M. – LEMOINE, F. (1999): *Central and Eastern European Countries in the Interantional Division of Labour in Europe*. (Výzkumná práce.) CEPII, Paris, 1999.
- GUERRA SANTOS, R. (1999): *Spillovers from Foreign Investment: The Cases of Portugal, Czech Republic and Hungary*. (Výzkumná práce.) FST, Lisboa, 1999.
- GRAZIANI, G. (1994): Italy's manufacturing trade with Eastern Europe – Specialization patterns and possible impact of liberalization on Italian industry. *European Economy*, 1994, no. 6.
- HANEL, P. (1995): *Factor Intensity and Composition of Foreign Trade. Czech Republic, 1989–94*. CERGE–EI, Praha and IHS, Viena, 1995.
- HITCHENS, D. (1995): *Competitiveness of Industry in the Czech Republic and Hungary*. Avebury, 1995.
- HOEKMAN, B. – DJANKOV, S. (1997): Determinants of the Export Structure of Countries in Central and Eastern Europe. *The World Bank Economic Review*, 1997, no. 9.
- HOLLAND, D. – PAIN, N. (1998): The Diffusion of Innovations in Central and Eastern Europe: A Study of the Determinants and Impact of FDI. NIESR, London, *Discussion Papers*, no. 137, 1998.
- HUNYA, G. (1997): *Large privatisation, restructuring and foreign direct investment*. WIIW, výzkumná práce č. 166, Viena, 1997.
- KRUGMAN, P. – OBSTFELD, M. (1997): *International Economics*. Addison–Wesley, New York, 1997, pp. 27–155.
- KURZ, C. – WITTKE, V. (1997): From Supply Base Driven to Market Driven Integration: Patterns of Integrating Central–East European Economies. *Working Paper Series*, Univ. of Goettingen, 1997.
- LANDESMANN, M. (1996): Emerging Patterns of European Industrial Specialization: Implication for Labour Market Dynamics in Eastern and Western Europe. *WIIW Research Reports*, no. 230, 1996.
- LANDESMANN, M. – SZEKELY, I. (1995): Industrial Structural Changes in Central and Eastern European Economies. In: Landesmann, M. – Szekely I. (ed.): *Industrial Restructuring and Trade Reorientation in Eastern Europe*. Cambridge University Press, 1995.
- LEMOINE, F. (1994): *CEEC Exports to the EC (1988–1993): Country Differentiation and Commodity Diversification*. Výzk. publ. CEPII, 1994.
- LORENZEN, J. (1998): Foreign Capital, Central Europe's Catch-Up, and EU Enlargement. *Journal of International Relations and Development I*, 1998, vol. 1–2, pp. 12.
- MARCZEWSKI, K. (1999): Foreign trade, industrial growth and structural change in Poland. *Discussion paper*, no. 75, Foreign Trade Research Institute, Warsaw, 1999.
- NAUJOKS, P. – SCHMIDT, K. D. (1995): Foreign Direct Investment and Trade in Transition Countries: Tracing the Links. *Kiel Working Paper*, no. 704, 1995.
- NEVEN, D. – WYPLOSZ, Ch. (1996): Relative prices, trade and restructuring in European economy. CEPR, *Discussion Paper*, no. 1451, 1996.
- ROSATI, D. (1994): The Economic Interpenetration between the EC and Eastern Europe: Poland. *European Economy, Reports and Studies*, 1994, no. 6.
- STÍBAL, J. (1995): *Exportní výkonnost zpracovatelského průmyslu České republiky v roce 1994*. Praha, CVEV, 1995.
- STOLZE, F. (1997): Current structural changes and emerging foreign trade patterns in the Post-reform Czech Economy, 1989–1996. *Eastern European Economics*, 1997, pp. 41–87.
- SZALAI, Z. (1999): *Competitiveness of CEFTA Countries*. Budapest, Hungarian National Bank, 1999.
- VISZT, E. (1998): *The Role of Foreign Capital in the Hungarian Foreign Trade and Industry*. Brussels, Projekt ACE „Trade between the EU and the Associated States“, 1998.
- VOLRATH, T. (1991): A theoretical evaluation of alternative trade intensity measures of RCA. *Weltwirtschaftliches Archiv*, Nr. 2, SS. 265–279.

- ZEMPLINEROVÁ, A. (1997): The Role of Foreign Investment Enterprises in the Privatisation and Restructuring of the Czech Economy. *WIIW, Research Reports*, no. 238, 1997.
- ZEMPLINEROVÁ, A. (1999): Tržní koncentrace ve zpracovatelském průmyslu České republiky a antimonopolní politika. *Politická ekonomie*, 1999, č. 2, ss. 191–204.
- ZEMPLINEROVÁ, A. – BENÁČEK, V. (1997): FDI in the Czech Manufacturing Sector. *Prague Economic Papers*, 1997, no. 2, pp. 141–155.
- ZEMPLINEROVÁ, A. (1998): Impact of Foreign Investment on the Restructuring and Growth in Manufacturing. *Prague Economic Papers*, 1998, no. 4, pp. 329–345.
- ZEMPLINEROVÁ, A. – STÍBAL, J. (1997): Monopoly in the Context of the Privatization Process. In: Mejstřík, M. – Derviz, A. – Zemplinerová, A. (Eds.): *The Privatization Process in East-Central Europe*. Kluwer, Amsterdam, 1997.

## SUMMARY

JEL Classification: F13, F14, F21

Keywords: export-import - market concentration - factor intensity - foreign direct investment

# Growth and Structural Changes in the International Trade in Czech Manufacturing Industries in 1993-97

Alena ZEMPLINEROVÁ – Economics Institute of Academy of Sciences of Czech Republic, Prague  
Vladimír BENÁČEK – Charles University, Faculty of Social Sciences, Prague

The growth of the Czech economy in 1993-97 was impeded by an insufficient response of domestic supply to 1) sharply rising domestic aggregate demand and 2) opportunities offered by the widening foreign demand for Czech exports. The authors examine and reject the hypothesis that there was a deepening in the industrial specialization of production and exports. They observed no tendency towards higher concentration, use of market power, or increasing economies of scale. And while there was a growth in intra-industrial specialization of trade, that growth was lowest in industries with technologically advanced products. Exports of physical capital-intensive commodities weakened, while exports of commodities with high added value of labor and human capital gained strength. Firms with foreign direct investment became the most dynamic sector of the Czech economy, and there are signs that their growth will continue.

aktuální ekonomické informace na internetu:  
<http://www.ucetni.cz>

Časopis vychází dvanáctkrát ročně. Cena jednoho čísla ve volném prodeji 64 Kč, cena v rámci předplatného u A.L.L. production, s. r. o., 58 Kč (celoroční předplatné 696 Kč). Číslo ISSN: 0015-1920.

Rozšiřuje PNS, Mediaprint Kapa, A.L.L. production a soukromí distributoři.

Informace o předplatném podá a objednávky přijímá A.L.L. production, s. r. o., pí Simona Zikanová, P. O. Box 732, 111 21 Praha 1, tel. 02/683 58 21, fax: 02/684 77 31, e-mail: [simona@allpro.cz](mailto:simona@allpro.cz), <http://www.allpro.cz>. Na této adrese lze také objednat jednotlivá čísla, včetně starších.

Podávání novinových zásilek povolno Ředitelstvím poštovní přepravy Praha č. j. 292/94 ze dne 29. 11. 1994.

Ve Slovenské republice předplatné vyřizuje L. K. Permanent, s. r. o., p. p. 4, 834 14 Bratislava 34, tel.: 07/44 45 37 11, fax: 44 37 33 11, e-mail: [lkperm@lkpermanent.sk](mailto:lkperm@lkpermanent.sk), <http://www.lanet.sk/lkpermanent> nebo PNS Bratislava. Jednotlivá čísla lze zakoupit ve stánku PNS Bratislava na Špitálské ulici (proti budovám ministerstev).

Sazba a reprodukce: a. s. Svoboda, grafické závody, Sazečská 8, 108 25 Praha 10-Malešice.

Tisk: CYKLOS S+Š.

Toto číslo předáno do sazby: 1. 11. 1999, souhlas k tisku: 29. 11. 1999.